

האם לעברית יש קיום מחוץ לגבולות של ישראל

כתב העת החדש "מכאן ואילך" מבקש לערער על ההנחה, שלפיה מדינת ישראל היא לא רק הבירה, אלא גם הממלכה הבלעדית של היצירה העברית

מתן חרמוני 28.09.2016 12:07

מכאן ואילך: מאסף לעברית עולמית

עורך: טל חבר־חיבובסקי. מאסף ראשון, ברלין ופריז, 184 עמודים, 10 אירו

כתבי עת נחלקים לשתי קטגוריות עיקריות. הראשונה היא כתבי עת של חבורות ספרותיות שמבקשות לתת ביטוי לפואטיקה מסוימת או לתפישה פוליטית מסוימת או לכריזמה מסוימת או להשפעה מסוימת או לחלק מהדברים או לכל הדברים גם יחד. כתב העת הוא הבימה שנועדה לתת ביטוי לתפישות האלה. כזה היה "המעורר" של י"ח ברנר ואחריו באו כולם: "כתובים", "עכשיו", "סימן קריאה", וכאלה הם גם כמה מכתבי העת שפועלים היום: "מעין", "הו!", "הבא להבא" ואחרים. אחד הדברים שמאפיינים את כתבי העת הללו הוא גרעין קרוב של כותבים ופקעת של קשרים אישיים. כתב העת הוא המשך של סלון הדירה או בית הקפה.

הקטגוריה השנייה היא כתב העת הממלכתי, שהוא שער של ארגון או של עמדה פוליטית או מגמה. בדרך כלל הוא פלורליסטי יותר מבחינת סוגים, ז'אנרים ופואטיקות, ומתאפיין בקשרים אישיים פחות הדוקים בין הכותבים, או בין העורכים לכותבים. כתבי העת האלה הכתיבו לאורך שנים את המיינסטרים הספרותי — לא בהכרח במובן של פשרנות ובינוניות ספרותית, אלא במובן שהוא משרת זרמים שונים ומגוונים בתוך הספרות ולא נאמן לפואטיקה או לאסכולה ספרותית מסוימת. כאלה היו כתבי העת העבריים הלאומיים מאז "השחר" של סמולנסקין, "השילוח" של אחד העם, ביאליק וקלזנר, ואחרים שבאו בעקבותיהם.

שתי הקטגוריות האלה הרכיבו את הגוף העיקרי של כתבי העת העבריים ושירטטו את הגבולות של הרפובליקה הכותבת העברית — תחילה מזרח אירופה ולאחר מכן ארץ ישראל. מול כתבי העת שהגדירו את תחומיה המרכזיים של רפובליקת הספרות העברית קמו כתבי עת שביקשו להרחיב את הגבולות הגיאוגרפיים של הרפובליקה העברית. הדוגמה המובהקת ביותר היא כתבי העת העבריים באמריקה. מה שהתחיל בתור תנועה צנועה בסוף המאה ה-19 — אז ראו אור כתבי עת כמו "נר המערבי", "העברי" ו"קדימה" — היה לבית חרושת עתיר תקציב לכתבי עת. בעשור השני של המאה ה-20 ראו אור בניו יורק כתבי העת "התקן" ו"מקלט" וכן המאסף הראשון של "לוח אחיעבר". המצנאטים אברהם יוסף שטיבל, סוחר העורות בעל הוצאת הספרים, וישראל מץ, יצרן התרופה המשלשלת "אקס לקס", לא חסכו במה שנגע לכתבי העת העבריים, ועד היום מצטיינים כתבי העת האלה בנייר כרומו ובכריכות קשות.

אבל כתבי העת המהודרים של ניו יורק לא ביקשו להציג אלטרנטיבה של ממש להתקבעות של המרכז הספרותי בארץ ישראל אלא להצטרף לשורות, להתגייס, לא להתריס, אלא להיות מעין חיל משלוח עברי בגולה. הסצינה העברית באמריקה של אותן השנים נעלמה כמעט לחלוטין. הכותבים וההוגים המרכזיים שנטלו בה חלק — ישראל אפרת, שמעון הלקין, יחזקאל קויפמן, ראובן אבינועם ורבים אחרים — עלו למדינת ישראל ותפסו מקומות מרכזיים בשיח התרבותי והאקדמי ובמוסדות התרבות הישראלים. לפחות במובן של יצירה עברית, מדינת ישראל נהפכה לא רק לבירה, אלא לממלכה הכמעט בלעדית.

אובד עצות ודיאספורין

כתב העת החדש "מכאן ואילך" מבקש לערער על ההנחה היסודית הזאת. העברית, כפי שמציג אותה העורך, טל חבר-חיבובסקי, היא ישות עולמית — או ליתר הדיוק, יש בה הפן העולמי-הדיאספורי, או אם לדייק אף יותר, עיקרה הוא הדיאספוריות שלה.

הדיאספוריות, כפי שרואה אותה חבר-חיבובסקי, מקבלת ביטוי בכתב העת, ולא רק בפתח הדבר המרהיב. כך, למשל, במאמרים המתורגמים של דניאל בויארין ושל אדוארד סעיד שמשמשים כאן מעין משענת אינטלקטואלית לתפישה החדשה שמציגים יוצרי "מכאן ואילך". כך גם במאמר היפהפה והחדשני של עפרי אילני שבוחן את הקשריה הגרמניים של ראשית השירה העברית. מחקר הספרות העברית נוהג להצביע על השפעות גרמניות על משוררי השכלת ברלין, אבל זה ידע שעובר כבר במשך הרבה דורות, בלי שאף אחד נכנס לעומקו ובוחן אותו מחדש.

העמדה הזאת מתיישבת גם עם פרקי היצירה הבלטריסטית. הפרוזה נותרת מעט אנמית, למעט סיפור יפהפה של שרון הורודי (בעל טכניקה מעניינת ומלבבת של כתיבת פרוזה עם הערות שוליים, שנעלמה בספרות העברית מאז "חדר" של יובל שמעוני), שזוהי הפעם הראשונה שאני נתקל בסיפור מפרי עטה. קטעי השירה יפים, מעניינים ואוונגרדיים, ואני מתקשה לומר אם נכתבו כצורך ממשי לביטוי של משוררים, או שנכתבו וגם נבחרו כחלק מהאמירה של כתב העת. ז'יל רוזייה, שהוא סופר צרפתי פעיל שמפרסם יצירות גם ביידיש, מפרסם שיר נועז ויפה להפליא בעברית. המהלך שרוזייה עורך כאן הוא מעניין. את השיר הנועז הוא ממען לקהל שאינו קהל הקוראים המיידים שלו, בשפה שאינה שפתם של קוראיו ואולי גם לא של בני משפחתו. העברית היא עברית של מי שמתבונן מן החוץ, ויכול להבחין בקשרים ובהקשרים של השפה.

אי אפשר שלא לתת את הדעת על המודעות הרבה של כתב העת. ראשית, העיצוב. בעיצוב השער יש חזרה לכתבי העת של העשורים הראשונים של המאה ה-20, בעיקר לאלה שראו אור באמריקה — "התרן" ו"מקלט". גם הקליגרפיה של השערים השונים מזכירה את זו שאפשר למצוא בספריו של משורר היידיש הגדול, מוישה-לייב הלפרן. וכך גם שמו של כתב העת, שמשחק עם שם הרומן הידוע של ברנר "מכאן ואילך", שבו עורך המספר, אובד עצות, דיאלוג ארוך ומתמשך עם בעל בריתו בגולה, דיאספורין.

אבל בעיקר יש כאן מודעות היסטורית. הרעיון לאפשר לעברית קיום מחוץ לגבולות של מדינת ישראל, יש לו שורשים עמוקים. ברלין נהפכת למִכָּה העברית, ויש נימה של ערגה אל העיר ואל רחובותיה, באופן שמאזכר (מאזכר במודע ולא מזכיר במקרה) את ערגתם של בני תקופת ההשכלה העברית אל ברלין ומנורות הגז שלה.

לכדת את העין גם המלה "מאסף" בכותרת המשנה "מאסף לספרות עולמית". המלה מזכירה בראש וראשונה את "המאסף", של איציק אייכל ובני דורו, המאספים, כפי שנקראו בברלין של סוף המאה ה-18 וראשית המאה ה-19. אבל היא מזכירה גם את המאסף הספרותי של שלום עליכם, "די יודישע פֶּאָלקס ביבליאָטעק", או את המאסף הספרותי העברי-אמריקאי, "לוח אחיעבר". במלה "מאסף", בניגוד לכתב עת, אין התחייבות להופעה סדירה. בכל פעם שנאספים מספיק דברי ספרות, המאסף רואה אור.

וכאן האתגר הגדול של כתב העת, אם להיות קצת בוטה: היציאה הסדירה. קשה על פי גיליון אחד — מרשים ומרתק ככל שיהיה — לדעת אם זה ביטוי של חומר עברי שמבעבע מחוץ לגבולות ישראל או שמא זה אוסף של דברים אקראיים שיכולים היו להיכנס תחת המטרייה השאפתנית שמציג חבר-חיבובסקי.

זהו עצם הפולמוס שצריך להתעורר סביב העברית. העורך, הכותבים ויוצרי כתב העת נוגעים במה שהוא מבחינתם מהות ראשונה של העברית, הטבע שלה, הדיאספוריות, העולמיות בנוסח דובנוב ואחד העם. אבל גם הטבע, בשעה של תמורות ומגמות ושברים טקטוניים ורעידות אדמה, משתנה.

גלות השפה

אין לי כמובן תשובה מוחלטת לכך, אבל אני תוהה עד כמה יכולה העברית להיות באמת דיאספורית, במובן זה שהיא נרכשה בלי הקשר טריטוריאלי. אחד המשוררים הנפלאים שפועלים היום בשדה הספרות העברית הוא רוברט וייטהיל־בשן, שכותב שירה באמריקה. וייטהיל־בשן למד עברית אצל אייזיק זילברשלאג, משורר עברי־אמריקאי, שבצעמו היה תלמידו של הלל בבלי, בן טיפוחיו של ב"נ סילקינר, ראשון המשוררים העבריים המודרניים באמריקה, שלפני הגירתו ב-1904 הסתופף בחוגו של ביאליק באודסה. וייטהיל־בשן הוא דוגמה — נדירה במיוחד היום — למי שרכש את העברית ואת יכולת הכתיבה, כפועל יוצא של אותה נדידת יבשות בסוף המאה ה-19 וראשית המאה ה-20. אך הוא דוגמה כמעט יחידה (עיקר יצירתו של רוזייה, כאמור, היא בשפות אחרות). נשאלת אפוא השאלה, אם כותבים שבחרו לחיות מחוץ לישראל אכן הובילו לא רק לגלות אדמיניסטרטיבית של בחירה באזרחות שונה, אלא גם לגלות השפה, ולעולמיות או דיאספוריות שלה. השאיפה שמובעת כאן בכתב העת ברורה: להפוך את העברית לשפה ככל השפות, מורשת וירושה לתרבות העולמית. זה לא מהלך צנוע. יש כאן חזרה אל אותה שאיפה של משה מנדלסון, שביקש לקרב את המורשת העברית, המקרא, אל התרבות הגרמנית או האירופית.

אלא שאני תוהה אם למעט המהלך התימטי — כתיבה על הגולה — יש כאן גם מהלך של שפה או מחשבה. האם בכתב העת הזה באמת מצליחים להצביע על אופן התפתחות אחר של השפה והמחשבה העברית? האם העברית כפי שהיא מופיעה בכתב העת עברה את אותו היתוך שמנתק אותה מהשיח העברי־ישראלי, יצרה הקשרים תרבותיים או גינונים שונים, אולי התפצלה ממנה, כמו האנגלית האמריקאית מהאיים הבריטיים? האם כתב העת אינו רק תולדה של מעבר פיזי? האם יכול היה לראות אור עם הכיתוב בתחתית השער "גבעתיים-חדרה" ולא "ברלין-פריז"? הגיליון הראשון של המאסף "מכאן ואילך" אינו הולך בקטנות, והוא אחד המופעים ההגותיים המרשימים של הזמן האחרון. והוא בלי ספק מנסח רהוט במיוחד של פלג חשוב של אמנים ואינטלקטואלים ישראלים־עבריים שבחרו לפעול מחוץ לתחומיה של ישראל. התהליך הזה, כמו הפולמוס שמלווה אותו, הולך ומתפתח, ונבחן בכמה וכמה מישורים ורבדים. והוא עדיין בראשיתו. בתוכו, כמו בסצינת כתבי העת העברית המתפתחת, "מכאן ואילך" הוא נדבך יקר וחשוב.

ד"ר מתן חרמוני הוא סופר ועורך כתב העת "מאזניים"